

A FŐNÉVI NÉVMÁSI KIJEJÖLŐ JELZŐ A KÖZÉPMAGYAR KORBAN

DÖMÖTÖR ADRIENNE

Mint ismeretes, szinkrón szempontból a főnévi névmási kijelölő jelző grammatikailag meghatározó sajátossága, hogy a ma jellemző – messze leggyakrabban használatos, ám nem kizárólagos – szerkezeti típusában a jelző számban és esetben egyeztetve van a jelzett szóval, az alaptagjuk előtt álló jelzők közül egyedüliként. Ez a viselkedése indokolja, hogy a grammatikai szempontokat előtérbe helyező felosztásban a minősítő jelzők kategóriáján belül külön csoportban szerepeljen. A történeti adatokon alapuló elemzésben is indokolt a főnévi névmási kijelölő jelzőt külön tárgyalni mindazoktól a jelzőtípusoktól, amelyeknek eltérő a formai viselkedésük, még akkor is, ha az egyeztetést itt csak mint lehetőséget kell számon tartani, amely kevesebbszer valósul meg, mint ahányszor nem. A középmagyar korra vonatkoztatva a fentieket: bár a korszakban az *ez a könyv* típusú adatok (egyelőre) jócskán kisebbségben vannak az *e(z) könyv* és *ezen könyv* típusokat képviselő adatokhoz képest (bővebben l. lentebb), az egyeztetést tartalmazó szerkezet létrehozásának a lehetősége indokolja, hogy a kategóriát külön tárgyaljuk.

A főnévi mutató névmási kijelölő jelző szerepei

A *kijelölő jelző* hagyományos elnevezése arra utal, hogy a jelző kijelöl egyet (vagy többet) az alaptag által megnevezett dolgok, személyek stb. közül; ennek értelmében a kijelölő jelző korlátozó értelmű bővítménye a jelzett szónak. A funkciót illetően némileg megtévesztő *kijelölő jelző* terminus azonban nemcsak a valóban kijelölő, hanem a rámutató használatú névmásokat is fedi (akár a szövegen belülre, akár deixisként a szöveg síkjából kifelé mutatnak). Ezekben az esetekben viszont a jelző nemkorlátozó értelemben szerepel; a már önmagában, illetve többi jelzője által eleve egyeditelt alaptaghoz járul: *Ez Moiféft* (SÚT. 1: 172a) ~ *Azt az Moféft* (KárÚT. 110b) ~ *Eft a' Moféft* (HÚT. h3b); *ez Negyedec Predikacionkban* (Örd. 93); *ez mai napon* (TEv. 65); *amaz bent Kelemen* (BalCamp. 54); *ez ell mult 1618 esztendőben* (1620: Úsz. 255); *ez felüül megh neuzet Varga Mikosne* (1641: Úsz. 162); *eszt az mi szandekunkat* (1641: ZLev. 78).

Ha a jelzős szerkezeteket szituációs összefüggéseikkel együtt vizsgáljuk, az önmagában korlátozónak minősítendő kijelölő jelzői szerepről is számos esetben megállapítható, hogy valójában rámutatást tartalmaz. Az adott szituációban részt vevő

személyeknek, dolgoknak a halmazából nem kiválaszt egyet, hanem arra az egyre mutat rá, aki/amely jelen van, és szó van róla – tehát a beszédszituációt figyelembe véve ezek is nemkorlátozó jelzők. Tovább bonyolítja a kijelölés/rámutatás és vele párhuzamban a korlátozás/nemkorlátozás kérdését annak figyelembe vétele, hogy a szöveggörnyezetben az éppen vizsgált jelzős szerkezetet megelőzőleg egyértelműsítve lett-e már az alaptag; amennyiben igen, a mutató névmás egy már kijelölt elemre utal vissza, s így – függetlenül attól, hogy a kiragadott szerkezet jelzőjét korlátozó szerepűnek minősítenénk – rámutató, azaz nemkorlátozó értelemben áll.

A nem egyedített alaptagok olykor kötelező vonzatként követelhetik meg a jelzőt, amely lehet kijelölő, de lehet más típusú minősítő jelző is; ez leggyakrabban az *időtartam* megjelölésekor áll fenn: *abban az időben* (1719: TörLev. 36); *az időtül fogva* (1737: Bosz. 1: 537); *ebben az esztendőben* (1740: Peregr. 327); *ebben és a' következő holnapban* (Sely. 15–16); *ez Órában* (KSLev. 426). (Ugyanebben a körben némely elemnél – akár a mai napig is – elég a névelőt kitenni a főnév elé, ez azonban ekkor minősítő jelzői tartalomra utal: *a nyáron* 'ezen/a következő a nyáron'; *a héten* 'ezen a héten'; *a hétvégén* 'ezen/a következő hétvégén'.)

Mivel azonban a fentebb bemutatott működések a kijelölő jelzőnek a funkcióját érintik anélkül, hogy grammatikai következményei lennének a jelzős szerkezetre nézve, a szerkezetek elemzéséhez nem kínálnak szempontrendszert. A szerkesztésmódok és funkciók együttes áttekintése – mint előzetes vizsgálat – csupán annyiban bír jelentőséggel, hogy az iménti megállapítást megalapozza. (A további elemzés a szövegten területére tartozik.)

A főnévi mutató névmási kijelölő jelzők középmagyar kori állománya

A leggyakoribb forma a kijelölésre vagy rámutatásra használt $e(z) \sim a(z)$: *azt a' bünt* (Örd. 94); *ez orzagbol* (Szam. 82); *ezt a' levét* (Szak. 50); *azon a nyáron* (Bethl. 1: 176); *e fatens* Asszony (1737: Bosz. 1: 537); *ez nyomorúsággal teljes Világra* (BKata 6). A -z nélküli (elsődleges) és a -z-re végződő (megszilárdult névmásképzőt tartalmazó) alakok váltakozása az alaptaggal nem egyeztetett jelzőt tartalmazó szerkezetekre jellemző (részletesen l. lentebb).

A puszta névmás egyik előtagos változata, az *imez* \sim *ama(z)* ugyancsak kijelölésre és rámutatásra alkalmas: *amaz angyal előtt* (KárÓT. 1: 625b); *Imez Eretnecc Pap* (Sztár. 40); *amaz nagy Prophéta* (Alv. 4); *amaz istentelen Arius* (Pázm. 220); *ama fára* (Juh. 245); *ama régi (...)* üdőkben (Kárt. 1). A -z nélküli és a -z-re végződő alakok váltakozása az előtag nélküli formáival állítható párhuzamba (részletesen l. lentebb). Az *imez* \sim *ama(z)* előfordulása elsősorban a választékosabb, de nem a hivatalosság jegyeit mutató szövegekre jellemző; levelekből, perek jegyzőkönyveiből az adatoknak csak kevesebb mint egytizede származik.

A névmás előtagja miatt – amely az *ím~im*, *ám~am* szókból keletkezett – azt várhatnánk, hogy a jelző ezen formája a pusztá névmásnál nyomatékosabban, illetve egy másik kijelölő jelzővel szembeállítva jelöli meg az alaptagot; az adatok azonban nem utalnak arra, hogy ez volna a jellemző szerepük. (A szembeállítás csak kivételszerűen érhető tetten; I. pl.: „Ez Lelék penygh nem az, (...) De *amaz* êkêzênfegês eltetê Lelék, mely az Szjwbêl az Nagj Ereken mynd az Egez Teftben be foly” – OrvK. 485.) Mivel használata a vizsgált korban így lényegileg nem különbözik az *e(z) ~ a(z)* jelzőétől – ennek szinonimájaként mutatkozik, legfeljebb testesebb hangalakja kínálhat némi nyomatékbeli kontrasztot –, alkalmasnak tűnhetett speciális funkció felvételére. Esetleg ennek nyomai látszanak kataforikus szerepű használatában (az utalószónak a névelőtől való elkülönítési szándékában?), jelzői mellékmondat utalószavaként és egyenes idézetet bevezető főnév mellett egyaránt. Jelzői mellékmondatos szerkezetben: *amaz* áldot mag, melynek (Alv. 4); *amaz* uralkodó Vr, az ki (uo. 5); egyenes idézésben: *amaz* nagy sok szep nemes intesec: (...) (Örd. 94); az Istennek *amaz* ígerete, monduan: (...) (uo. 96). Van szerző, akire kifejezetten jellemző ez a fordulat, mind a kétféle szerkezetben: Dítsírtetik *amaz* Afzfony állat (...), mely (Hit. 62); Mint vala *amaz* írás, mellyet (uo. 128); ill.: mondatni fzkott *amaz* Imádság: (...) (uo. 64); Hát *ama*’ fzk: (...) (uo. 120).

Másfajta előtagos változatot képvisel (a határozószói-partikulai eredetű *ugyan* előtaggal alakult) *ugyanaz*, illetve a kétszeresen előtagos *ugyanamaz*, amelyek a korokban ezekben a formákban egészen kivételesnek számíthatnak; a sokkal gyakoribb *ugyanazon* analógiájára fordulhatnak elő, az azonosítást egyértelműsítve: *ugyanaz* orában (Szig. 56); *ugyan amaz* fényes Tsillaga (Bod 1a).

A mindez ~ mindaz – amennyiben élünk a feltételezéssel, hogy a két szó együttese már összetapadt utalószóvá – összefoglaló kijelölést tartalmaz: *mind ez* dolgokat (KárÓT. 1: 624b); *mind azok* az íráfok (Alv. 10); *mind ezekből az* iokbul (1649: ZLev. 145). Máskor a *mind + ez* ’egész’ jelentésben szerepel: *Mind ez* világ szerint (Eur. 409).

Az *ezen ~ azon* (amely korábban az *-n* nyomatékosító névmásképző segítségével alakult ki) lehet kijelölő és rámutató szerepű: *Azon* nap (TKr. X2b); *ezen* pénzt (1717: Peregr. 88); ill. *azon* József (Pázm. 215); *ezen* supplicans Monar Janos Jobbagiomnak (ZLev. 229), és hangsúlyozhatja mindkettőben az azonosítást: *azon* haßna, aki (’ugyanaz’) (Herb. 110b); *ezen* ßent David (’ugyanaz, ugyanó’) (Alv. 9). Az azonosítás az *azon egy* szerkezettel tovább hangsúlyozható: *azon egy* hitben és Vallásban (1744: BKata 8); *azon egy* héten (Isp. 29). Főként a XVII. századtól figyelhető meg, hogy az *ezen ~ azon* elsősorban a perek jegyzőkönyveire és a magánlevelekre jellemző: a vizsgált kor utóbbi két századában az adatoknak több mint a háromnegyede származik ezekből a törzsanagnak csak kisebb részét (negyedét) kitevő szövegekből.

Előtaggal bővített változatai, az *ugyanezen ~ ugyanazon* és a kivételesen megjelenő *szinténazon* az – előtag nélkül is kifejezhető – azonosítást egyértelműsítik: *ugyanezen* föld (Eur. 408); *ugyan azon* tartomanba (TEv. 68); *ugian azon* 1602

Eztendeőben (Wath. 548); *Ugyan ezen okon* (PaxC. 4); *Ugyan azon napon* (1737: Bosz. 1: 538); *Ugyan ezen* Móses Boroszlai (Herm. 188); szomorúságim nagyok kedves édes Atyám Uram el oszlatásán *szintén azon* nap a mellyen el váltam szegénytől (1715: Peregr. 128). Az azonosításnak még erősebb nyomaték adható az *ugyazon egy* szerkezettel: *vgyan azon egy helyre* (KárÓT. 1: 625a ~ Káldi 587: egy helyre); *vgyan azon egy lélec* (uo.); *vgyan azon egy emberrel* (uo. 626a). Az *ugyanezen* ~ *ugyanazon*-t nem jellemzi az *ezen* ~ *azon*-hoz hasonló nyelvi rétegbeli preferencia.

A szintén csak kivételesen megjelenő *mindezen* – a *mindez*-hez hasonlóan – összefoglaló kijelölést tartalmaz: *Mind ezen* romlással (Mart. 12).

A korszakban kijelölő jelzőként is használatos mutató névmásoknak csaknem teljes felsorolását megadja Fejérvári Sámuel az 1751 és 1773 között keletkezett grammatikájában; az, hogy a jelen számbavétel során kivételes jelenségnek számon tartott formákat nem hozza, bizonyosságul szolgál, hogy ezek valóban ritkaságok voltak (*ugyanamaz*, *szinténazon*). Az egyetlen, amivel Fejérvári meglepetést okoz: a vizsgált anyagunkban szintén kivételesnek mutatkozó alakot, az *ugyanaz*-t említi, de nem sorolja fel a rendszeresen előforduló *ugyanazon*-t. Eljárása esetleg arra utalhat, hogy az *ugyanaz* a beszélt nyelvben gyakoribb lehetett.

A fentebb felsorolt típusok aránya a korszak törzsanyagában

<i>e(z) ~ a(z)</i>	69,2%
<i>ezen ~ azon</i>	20,6%
<i>imez ~ ama(z)</i>	5,7%
<i>ugyanezen ~ ugyanazon</i>	3,1%
<i>mindez ~ mindaz</i>	0,9%
<i>mindezen</i>	0,1%
<i>ugyanaz</i>	0,1%
<i>ugyanamaz</i>	0,1%
<i>szinténazon</i>	0,1%

A szerkeztípusok

1. A jelző egyeztetve van az alappal

Ez a szerkesztésmód a középmagyar korban vált elterjedtté: *ezt az heliet* (1583: SzOkl. 20); *azokat a dolgokat* (TEv. 65); *Azokban az napokban* (Alv. 6); *abból a' lévből* (Szak. 50); *evvel a füvel* (1737: Bosz. 1: 537); *azoknak a' tartományoknak nagy könyves-házát* (Bod 2b).

Egyeztetett névmásként jellemzően az előtag nélküli *ez ~ az* szerepel (mindig *z*-re végződő változatban, tekintettel a követő névelő magánhangzós kezdetére). Világosan szemléltetik ezt például az alanyi helyzetben álló szerkezetek: *ez a hír* (HKr. 81); *az a bizodalom* (Szig. 35); *ez az ember* (Juh. 250).

A főnévi mutató névmási kijelölő jelzőt ebben a korszakban lehet először teljes egészében önálló kategóriának tekinteni. Az ómagyar korban az alaptag előtt álló (többnyire) mély hangú mutató névmási elem – névelőelőzményként – általában mind a kijelölő jelző, mind a névelő funkcióját viselhette. Ennek a determinánsnak a határozott névelővé értékelődése után vált szét a kétféle szerepkör. A főnevet közvetlenül az állandó alakú és (nyilván) hangsúlytalan *a*, *az* névelő előzi meg, ez elé járulhat a hangsúlyos kijelölő jelző, amelyen a névelő által szétválasztott szerkezettagok összekötését alaki egyeztetés biztosítja. A főnévi mutató névmási kijelölő jelző és a névelő ugyanabban a sorrendben együtt marad: *errwl az wtolfo eztendeorwl* (1591: DMisz. 13); *ezt az Istentül* adatott böcsülletes tagot (Pázm. 219); *annak a* két Hazában sokáig gerjedező tűznek (1740: Peregr. 327); *ebbe a'* meg-baranáltt, és szépen el-kézféttetett földbe (Sely. 20); *ezt az ő* bal vélekedését (Herm. 189); *ezt a* komám asszony két levelét (!) (1693: BLev. 310).

A kijelölő jelző + névelő + alaptag szerkezete a kései ómagyar korban – legalábbis annak írott nyelvében – még igen kivételes volt. A beszélt nyelvben azonban minden bizonnyal gyakoribb lehetett, hiszen a középmagyar kornak viszonylag az elejéről, a XVI. század 70-es éveitől már nemcsak kivételszerűen adatolható. Előfordulási arányai is mutatják, hogy beszélt nyelvi elterjedése megelőzhette az írott nyelvit: a levelekben, perszövegekben az egyeztetett : nem egyeztetett szerkezetek aránya 1 : 2, míg ugyanez az arány a többi műfajra vonatkozóan megközelítőleg 1 : 3.

A típus a középmagyar korban lendületes terjedésnek indul; aránybeli növekedése a korszak során folyamatos (a számadatokat l. lentebb). A nyelvhasználók gyakran váltogatják a kétféle szerkezetet: *ezt a vároft* (Szeps. 20) ~ *ez Varosban* (uo. 22); *ezt az várat* (Szig. 20) ~ *ez Várat* (uo. 23); *Ennek az dolognak* (Ép. 581) ~ *e' dolog* (uo. 580), bár kétségkívül vannak szerzők, akiknél az egyik vagy a másik szerkezet van túlsúlyban (az egyeztetett alakok például Mikes Kelemen, Bod Péter, Hermányi Dienes József, Molnár János, Sollenghi Károly stb. törzsanyagban szereplő műveiben). A korabeli nyelvtanírók közül az egyeztetett típust először 1682-ben Pereszlényi Pál említi.

A csekély számú adattal képviselt *mindez ~ mindaz* szintén előfordul egyeztetett és egyeztetés nélküli szerkezetekben is (példáit l. fentebb, a A főnévi mutató névmási kijelölő jelző szerepei c. részben).

2. A jelző nincs egyeztetve az alaptaggal

A határozott névelő kialakulása után – így a vizsgált korszakban is – a főnevet közvetlenül megelőző, nem egyeztetett, egymagában álló főnévi mutató névmási elem-

ról általában már megállapítható, hogy névelő vagy mutató névmás-e: a magas hangú variáns a mutató névmás szerepében áll (bár van nyelvjárás, amelyben névelőként is előfordul), a mély hangú változat pedig tipikusan névelő, bár hangsúly alatt kijelölő jelző is lehet (így többek között például utalószóként). Kijelölő jelzős szerkezetek: *e Kijfedek kewʒʒjwł* (PÚT. 20); *Ez Bafac* (TKr. X3a); *az remenfegełł*, hogy (Wath. 547); *e' templomot* (Káldi 986); *e' nyavalya* (PaxC. 9); *ez Pogány* veszésire (ComG. 524). Az alaptag további jelzői a főnévi névmási kijelölő jelző és jelzett szava közé kerülnek: *Ez ket* tißtarto (TKr. V4a); *ez fofos panazlo beftie kűrűa* fiának (1575: MNy. 50: 485); *ez beghen nyomorult* falunak (1588: MNy. 49: 496); *ez egj* leuelemre (1588: TLev. 18) *ez en* inasomtul (uo.); *e' fzámoson öfzvegyűłłt érdemes* Vitézeknek (Kárt. 3).

A kései ómagyar kor főnévi mutató névmási kijelölő jelzős szerkezetei túlnyomó többségükben ezt a típust képviselték, s még a középmagyar korban is ez a jóval népesebb változat (a számadatokat l. lentebb).

A kétféle szerkezet – az egyeztetés nélküli és az egyeztetett – többnyire változik egy-egy nyelvhasználónál (l. fentebb); egyes szerzőkre azonban jellemző a nem egyeztetett formák többsége (például Szepsi Csombor Márton, Szamosközy István, Alvinci Péter, Csapó József stb. törzsanyagban szereplő műveire). Ezen túlmenően megfigyelhető, hogy bizonyos esetekben az egyeztetés nélküli változat van stabilizálódóban / stabilizálódott. Gyakori a szituációból fakadóan sűrűn ismétlődő rámutatásoknál például perek vagy levelek szövegeiben: *ez alperes* (1590: SzOkl. 1: 115); *ez I-t* (1654: Úsz. 376); *e fatens* (1737: Bosz. 1: 538; a terjedelmes jegyzőkönyvben (536–9) számos alkalommal ugyanígy, az *ezen*-nel sűrűn váltakozva, egyeztetéses ellenpélda nélkül); *Ez leuel* költ Gelsen (1589: TLev. 26); adassek *ez* leuelem (1630: LPLev. 113); Akarank kegyelmeteket kernünk *ez* leuelünkel (1647: ZLev. 101). Szintén gyakori bizonyos szófordulatokban, például: *ez világban* (Alv. 6) ~ *e' Világon* (Kárt. 4) (az utóbbi típusú szókapcsolat a törzsanyagban csaknem 90 adattal szerepel, egyeztetéses ellenpélda nélkül); *ez helyen* (PÚT. 23); *ez mai napon* (TEv. 70); *Az* údőkben (SÚT. 2: 169b) ~ *ez* időben (Herm. 186); *Ez* módon (Isp. 26).

Az *ez* ~ *az* tehát egyaránt részt vehet egyeztetett és egyeztetés nélküli szerkezetekben; míg azonban az egyeztetett szerkezetekben csak a *-z*-re végződő formák szerepelhetnek, az egyeztetés nélküli szerkezeteket a fentebbiekben már megemlített változás jellemzi: elsősorban a magas hangú formák esetében váltakoznak a *-z* nélküli és a *-z*-re végződő alakok. (A mély hangú variáns használatába beleszól a névelővel való rokonság.) Magánhangzó előtt a *-z*-re végződő formák használatosak, mássalhangzó előtt azonban mind a kétféle megoldás megjelenik. Eleinte a képzővel alakult forma van többségben: a XVI. században a *-z* nélküli alak még igen-igen szórványosan mutatkozik, a következő században már gyakoribb, de még mindig ritkának mondható, a XVIII. században viszont már jócskán fölénybe kerül a *-z*-re végződő változattal szemben. A választás a szerző nyelvhasználatának jellemzője is lehet; például Szepsi

Csombor Márton a XVII., Bethlen Kata a XVIII. században következetesen az *ez*-t használja: *ez* barát (Szeps. 18); *ez* gyűlésben (uo. 23); *ez* Varosnak Templomában (uo. 16); *ez* felemás Házafáságnak (BKata 8); *ez* Hazában (uo. 9); *ez* Parantsolat (uo. 11). Máskor váltakozás figyelhető meg akár a nem túl távoli szövegkörnyezetben is, például: *ez* uilagra (TEv. 64) ~ *e* uilagra (uo. 65); *ez* uilagon (uo. 70) ~ *e* uilagra (uo. 71). Szórványosan a mély hangú változat is előfordul *-z* nélkül: *a'* forma-ízerént chinálná *a'* mellyet (Káldi 1017); *a'* napig, mikor (Csúzy 13).

Az időrendi és az ízlésbeli jellemzők a korabeli grammatikakönyvekben is megmutatkoznak. A nyelvtanírók közül Sylvester János (1536) az *ez* változatot tartja számon. Dévai Bíró Mátyás (1549) úgyszintén (bár mássalhangzó előtti írásos alakjának meghatározásakor az *e* formából indulhatott ki: *em* mester, *ed* deák stb.). Szenci Molnár Albert (1610) az *e* ~ *ez* változatokat is megadja (de saját maga mássalhangzó előtt is az *ez*-t használja). Komáromi Csipkés György (1655) és Pereszlényi Pál (1682) ismét csak az *ez*-t tartja számon, s legközelebb Tsétsi János (1708) lesz az, aki majd újra számol az *e* formával.

A nem egyeztetett szerkezetekben előforduló további alakok (a fentebb megemlített *mindez* ~ *mindaz* kivételével) kizárólag itt jelennek meg, az egyeztetett szerkezetekben nem találkozni velük. Ezek a következők (a csak kivételesen előforduló alakokra a példákat l. fentebb, A főnévi mutató névmási kijelölő jelző szerepei c. részben):

- *imez* ~ *ama(z)*: mássalhangzó előtt a mély hangrendű formában váltakozóan *-z*-vel vagy anélkül: *imez* igék berént (Alv. 10); *ama* mérges Gyik (Szig. 63); *amaz* rothat vénnek (Gyöngy. 155); *amaz* apró fejefélét (1693: BLev. 463); *amaz* Imádság (Hit. 64); *ama* fához (Juh. 247). Az *imez* végén a *-z* stabilitása az *íme* szóval való egybeeséssel függhet össze (bár az adatok csekély száma miatt ez csak óvatos feltételezés lehet). Az *eme(z)* variáns az írott nyelvben még nem terjedt el, ugyanakkor nem ismeretlen, hiszen már a XVII. században is van nyelvtaníró (Komáromi Csipkés György 1655-ben), aki említi. (Fejérvári Sámuel 1752 és 1773 között szintén számon tartja.)
- *ugyanaz*, *ugyanamaz* (példáikat l. fentebb),
- *ezen* ~ *azon*, *ugyanezen* ~ *ugyanazon*, *szinténazon*, *mindezen*: *ezen* leuelben (1589: TLev. 27); *azon* yeley (OrvK. 562); *vgian azon* napon (1588: MNy. 49); *ezen* dolgok (Gyöngy. 158); *ugyan azon* Munkát (1736: AmL. 84); *azon* hibák (Isp. 32).

Az egyeztetéses és az egyeztetés nélküli szerkezetek aránya

A középmagyar korban az egyeztetett *ez* ~ *az* (és változatai) + névelő + alaptag szerkezet aránybeli növekedése – a nem egyeztetett *e(z)* ~ *a(z)* (és változatai) + alaptag szerkezethez viszonyítva – századról századra erőteljesebb; a XVIII. század-

ban a két változat részesedése már közelít a fele-fele arányhoz. A kor egészére vonatkozó adatok azonban azt mutatják, hogy a három század átlagában a névelő és egyeztetés nélküli szerkezet megközelíti a háromszoros gyakoriságot:

	XVI. sz.	XVII. sz.	XVIII. sz.	a kor egésze
egyeztetett <i>ez~az~mindez~mindaz</i> + névelő + alaptag	6,7%	29,3%	45,7%	26,7%
nem egyeztetett <i>e(z)~a(z)~imez~ama(z)~ugyanaz~ ugyanamaz~mindez</i> + alaptag	93,3%	70,7%	54,3%	73,3%

Az arányok még inkább az egyeztetés nélküli változatnak kedveznek, ha az *e(z) ~ a(z)* névmásnak (és változatainak) az adataihoz hozzászámítjuk a névelőt nem tűrő és nem egyeztethető *ezen ~ azon* formákkal (és változataikkal) álló szerkezeteket is. Az egyeztetett kijelölő jelzőt és névelőt tartalmazó szerkezetek előretörését azonban ez az összehasonlítás is erőteljesnek mutatja, még ha a kor egészében a nem egyeztetett szerkezetek közel négyszer olyan gyakoriak is.

Az előző táblázat az *ezen ~ azon ~ ugyanezen ~ ugyanazon ~ szinténazon ~ mindezen* jelzők beszámításával így alakul:

	XVI. sz.	XVII. sz.	XVIII. sz.	a kor egésze
egyeztetett kijelölő jelző + névelő + alaptag	5,9%	19,6%	34,9%	20,3%
nem egyeztetett kijelölő jelző + alaptag	94,1%	80,4%	65,1%	79,7%

Az *ez ~ az* mély hangú változatánál mind a három században gyakoribbak az egyeztetett formák, ami nyilvánvalóan a határozott névelőtől való markáns elkülönítéssel függ össze (de a nem egyeztetett alakok névelői vagy kijelölő jelzői értékelését befolyásolhatják elemzői kételyek is). A mély hangú változat esetében az egyeztetett formák századonkénti részesedése meredek növekedést mutat:

	XVI. sz.	XVII. sz.	XVIII. sz.	a kor egésze
egyeztetett <i>az</i>	54,5%	91,7%	92,6%	85,5%
nem egyeztetett <i>a(z)</i>	45,5%	8,3%	7,4%	14,5%

A magas hangú variánsnál viszont mindhárom században jóval gyakoribbak a nem egyeztetett szerkezetek, bár századról századra meredeken csökken az arányuk:

	XVI.sz.	XVII.sz.	XVIII.sz.	a kor egésze
egyeztetett <i>ez</i>	3,8%	21,5%	40,8%	20,4%
nem egyeztetett <i>e(z)</i>	96,2%	78,5%	59,2%	79,6%

HIVATKOZÁSOK

A tanulmány a TNyt. középmagyar kori kötetéhez készített fejezet; így annak szabályait követve nem tartalmaz hivatkozásokat. – Előzményfejezete: S. Hámori Antónia: *A mutató névmási jelző* (TNyt. II/2: 347–8); l. továbbá az ott felsorolt szakirodalmat (425), valamint az azóta megjelent kézikönyvek érintkező fejezeteit (StrNyt. 195–6, 199–200; ÚMNyt. 81–2; MGr. 448–9; MNyt. 465–6).

Az idézett források tételei megtalálhatók:

Dömötör Adrienne 2006: Az áljelzői mellékmondatok a középmagyar korban, in Büky László – Forgács Tamás szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* IV, Szeged, JATEPress, 44–5.

<http://www.nytud.hu/oszi/nyelvtort/abcrendeskkforras.pdf>

<http://www.nytud.hu/oszi/nyelvtort/index.html>